

**Развіццё лексічнага
саставу старабеларускай
МОВЫ**

1. Уласнабеларуская лексіка.
2. Тэматычная класіфікацыя старабеларускай лексікі.
3. Запазычанні ў старабеларускай лексіцы.
4. Асіміляцыя запазычанняў.

1 Уласнабеларуская лексіка

У працэсе фарміравання беларускай народнасці ўтваралася старабеларуская мова з яе спецыфічнымі асаблівасцямі. Многія словы індаеўрапейскага, агульнаславянскага і старажытнарускага паходжання падпарадкоўваліся ў беларускай мове яе граматычнай сістэме, падвяргаліся дзеянню сваіх унутраных законаў моўнага развіцця.

Гэта адносіцца не толькі да фанетычнага боку, але і да словаўтваральнай структуры.

Часта словы аднаго семантычнага раду ў старабеларускай мове ўтвараліся ад адрозных, у параўнанні са старажытнаруускай эпохай, агульнаславянскіх суфіксаў, прэфіксаў або словаскладання.

Старажытнаруская мова	Словаўтваральны сродак	Старабеларуская мова
<i>забава, овьца, печать, подаяние, стезя, сеть, часть</i>	-К-	<i>ворожка, забавка, овечка, печатка, подачка, стежка, сетка, частка</i>
<i>березникъ, возникъ, судия, близьньць, ѿздохъ</i>	-ак-ъ, -як-ъ	<i>березн"къ, возакъ, суд"къ, близн"къ, ~здакъ</i>
<i>баранъ, боть, въторникъ, зачало, наслѣдникъ, початие, пожити~, понедельникъ, съмутъ</i>	-ок-ъ	<i>баранокъ, ботокъ, второкъ, зачынокъ, наследокъ, податок, пожытокъ, понеделокъ, початокъ, смутокъ</i>
<i>заступитель, дѣлатель, пришьльць, шьвьць, съновидьць</i>	-ник-ъ	<i>заступникъ, деланникъ, пришельникъ, шевникъ, сонникъ; дымникъ ‘труба’, ~льникъ, прудникъ ‘млынар’, судникъ ‘шафа для посуду’</i>

<i>моливъникъ, милостивъць, мечъникъ, печатникъ</i>	<i>-ОВНИКЪ -ЕВНИКЪ</i>	<i>молитовникъ, миловникъ, мечовникъ, печатовникъ</i>
<i>молодъць, евангелистъ, крижъ</i>	<i>-ИКЪ -ЫКЪ</i>	<i>молодикъ ‘малады чалавек’, ~вангеликъ, крижикъ, котликъ ‘кацялок’, п"тикъ ‘пятая частка’</i>

<p><i>кедръ, корчмитъ, овчукъ, печатникъ</i></p>	<p>-ар-ъ</p>	<p><i>кедаръ, корчмаръ, овчаръ, печатаръ, бочаръ, кожсаръ, лекаръ, млынаръ, стрехаръ</i></p>
<p><i>коваль, помѣшникъ, нальвѣка, послушьникъ, продавъць, сѣ"тель, слышатель</i></p>	<p>-ач-ъ</p>	<p><i>ковачъ, насмевачъ, наливачъ, послухачъ, продавачъ, севачъ, слухачъ, перакладачъ, утекачъ, ткачъ</i></p>

*близъ, близъ,
величъство,
глубина, здравие,
любовь,
мужъство,
мъножъство,
навыкъ, нагота,
повинъство,
теплота,
свовольство*

-ОСТ-Ъ

-НОСТ-Ъ

*близость, великостъ,
глубокостъ,
здоровостъ,
любостъ,
мужностъ,
многостъ,
навыклостъ,
нагостъ,
повинностъ,
теплостъ,
своволностъ,
лагодностъ,
ласковостъ,
сведомостъ*

прыметнікі:

*брыдъкъ,
вольныи,
годъныи, лекии,
свѣжсии,
пильныи*

-ОСТ-Ъ

-НОСТ-Ъ

назоўнікі:

*брыдкость,
вольность,
годность,
легкость,
свежность,
пилность*

<p><i>добродѣ"ни~, дурость, насили~, скупость, подоби~, чародѣ"ни~</i></p>	<p>-СТВ- -ЕНСТВ- -ОВСТВ- -ЕВСТВ-</p>	<p><i>добродѣйство, дуровство, насилство, скуповство, подобенство, чародѣйство, господарство, забеспеченство, забойство, земство, панство</i></p>
<p><i>братаничь, наслѣдникъ, поганинь</i></p>	<p>-ЕЦ-Ъ</p>	<p><i>баратанецъ ‘п'яменник’, наследовець, поганецъ, дубецъ, посланецъ</i></p>

<p><i>законодавць,</i> <i>боголюбць,</i> <i>виньникӯ,</i> <i>заказьникъ,</i> <i>медоварь,</i> <i>творьць,</i> <i>съказитель,</i> <i>шкодникъ</i></p>	<p>-Ц-а (ПОЛЬ- СКІ ЎПЛЫЎ)</p>	<p><i>законодавца,</i> <i>боголюбца,</i> <i>виноварьца,</i> <i>заказца,</i> <i>медоварца,</i> <i>творца, скажца,</i> <i>шкодца</i></p>
<p><i>кузница, с҃вѣ,</i> <i>д҃вица, пустошь,</i> <i>отчизна</i></p>	<p>-Н-, -ИН-, -ЫН-, -ЧЫН-</p>	<p><i>кузня, севня,</i> <i>девчына,</i> <i>пустошына,</i> <i>отчына</i></p>

<p><i>блaзнь, в#знь, пърстѣ, ученикѣ, стопа, кл#тва, похвала, севѣ</i></p>	<p><i>-ен-ѣ, -б-</i></p>	<p><i>блaзень, в#зень, перстень, учень, ступень, кл#тьба, похвальба, севба, личба</i></p>
<p><i>проводити, покупати, завидѣти, оковати, выгон" ти, находити, выверѣци</i></p>	<p><i>двух-, трохпрѣ- фіксныя слова</i></p>	<p><i>шматразовае дзеянне з фактычнай закончанаасцю: запроводити, позакупати, позавидѣти, пооковати, повыгоняти, понаходити, повыворачати</i></p>

Семантычныя змены:

слова	старажытнаруускае значэнне	старабеларускае значэнне
<i>ворожбитъ</i>	вораг	чараўнік, чарадзеі
<i>годовати</i>	праводзіць час, дазваляць	расціць, выкармливаць, банкетаваць, баляваць, весяліцца (ад польскага <i>gody</i> 'свята')

<i>гора</i>	узвышанасць, верх, спіна, хрыбет	узвышанасць, верх, спіна, хрыбет + паддашак (жылога памяшкання), перамога
<i>жывотъ</i>	жыццё, жывёла, маёмасць	жыццё, скарб, частка цела чалавека
<i>лазня</i>	пабудова, пакой, дзе мыюцца	лясная будка, вартавая хаціна

<i>личити</i>	ВЫКРывАць	вєсці падлік, меркаваць, прынімаць
<i>мечникъ</i>	княжацкі дружыннік, збраяносец, кат, вартавы	рамеснік, які вырабляў зброю
<i>статокъ</i>	маёмасць, спадчына, рэшта	сукупнасць жывёл

Важны працэс папаўнення і развіцця ўласна беларускай лексікі

папаўненне словамі, якія не мелі
адбітку старажытнарускай эпохі.

Большасць з іх былі *агульнымі* для
беларускай, украінскай і польскай
моў. Так адбывалася ў выніку
існавання беларусаў, украінцаў і
палякаў у межах адной дзяржавы.

Зносіны народаў пашырыліся пасля жаніцьбы літоўскага князя Ягайлы з польскай каралевай Ядвігай (1386) пасля Люблінскай уніі (1569), калі ВКЛ было далучана да Рэчы Паспалітай. Польскія феадалы атрымалі права пасяльца на спрадвечнай тэрыторыі Беларусі, дзе ў той час з'яўляліся школы і адпаведная літаратура. Польская мова ўваходзіла ва ўжытак беларусаў, а беларускай мовай карысталіся часам палякі.

Адны і тыя самыя словы былі
пашыраны адначасова на
польскіх, беларускіх і ўкраінскіх
землях:

*але, альбо, бачыти, брудъ,
гомонъ, гукъ, зневага,
непрыстойне, тыдень, якасть,
щырый, подлога, справа, слупъ,
шматъ, шлюбъ.*

Некаторыя словы, характэрныя для
беларускай, украінскай і польскай моў,
мелі ў іх неаднолькавую
словаўтваральную і гукавую структуру:

зранку (zrana), *отчына* (ojczyzna),
кветныі (kwiatowy), *однакь*
(jednak), *волоцуга* (włosęga), *король*
(król), *сведокь* (świadek), *трывати*
(trwać), *привожити* (trwożyć),
переконати (przekonać),
перешкода (przeszkoda)

Менш пашыраныя словы, абмежаваныя
беларускай і ўкраінскай мовамі

*докуль, ежа, кожны, нащадок, олатка,
чаботь, надто, мовчки, захопити,
поселникъ 'пасяленец'.*

Частка такіх слоў мела розныя
фанетычныя характарыстыкі: *дати*
(дати), *ести* (їсти), *лето* (літо),
терпети (терпіти), *секира* (сокира).

Агульнанародныя і
вузкамясцовыя словы і формы
заспати ‘паспець’, *кремь* ‘соты ў
вуллі, дзе вымерлі пчолы’, *озеродь*,
покуль, *русмистый* ‘карычневы’,
споручь

Шмат вузкамясцовых слоў, якія былі прыналежнасцю пэўнага дыялектна-сацыяльнага асяроддзя, захавалася ў мове інтэрмедый (інтэрлюдый) да школьных драматычных твораў XVII-XVIII ст., аўтары якіх захавалі ўзоры тагачаснай мовы беларускіх сялян: *апундырыць* ‘прыглушыць’, *берестень* ‘гліняны гаршчок, аплецены бяроствай’, *кавярзень* ‘лапаць’, *нетуці* ‘няма’, *пераплоть* ‘агароджа’, *сачень* ‘праснак’, *тарарычка* ‘бубен’, *хварыш* ‘прыпадак’, *мезга* ‘сушаная кара’, *залюкаць* ‘запалохаць’.

2 Тэматычная класіфікацыя старабеларускай лексікі *Грамадска-палітычная лексіка*

Фарміраванне лексіка-семантычнай групы грамадска-палітычнай лексікі ў старабеларускай мове адбылося на *базе старажытнаруускай грамадскай тэрміналогіі.*

У ВКЛ беларуская мова як дзяржаўная была заклікана абслугоўваць заканадаўства, прававодства, прававую перапіску ў міждзяржаўным маштабе

Тут на дапамогу старажытнарускай лексіцы прыходзілі суседнія мовы, асабліва польская, якая, разам са старажытнарускай, стала крыніцай стварэння грамадска-палітычнай і юрыдычнай тэрміналогіі стараблеораскай мовы.

Структура грамадства. *Ніжэйшае саслоўе*

Вясковае насельніцтва:

- *челядь невольная* ‘сукупнасць паднявольных людзей’,
- *челядь вольная* ‘вольныя людзі на службе ў памяшчыцкай сядзібе’,
- *челядь отчизная* ‘нявольнікі, што перайшлі па спадчыне’,
- *челядь посполная* ‘нявольнікі ў калектыўным уладанні’,
- *челядь позычаная, челядь закупная, челядь дворная, челядь домовая.*

Адна падняволеная асоба

челядинъ, челядникъ,

невольникъ, паробокъ,

чоловекъ, слуга, девка

невольная, жонка невольная,

челядница

Працоўнае вясковае насельніцтва:

*люди, мужи, мужики, смерды, черные
люди, кмети, хлопы, подданные.*

Агульная назва непрывілеяванай
часткі насельніцтва – *поспольштво*.

Сяляне, што хадзілі на паншчыну
(*несли тягло*) - *тяглые люди*, а
паншчына – *тяглая служба*.

Службовыя і рамесныя сяляне ў залежнасці ад спецыфікі заняткаў:

- *конюхъ, конюхъ седельный,
машталеръ, кобыльникъ, лейтъ,
конокормець – конюхі;*

- *стадникъ ‘даглядчык кароў’, свинаръ, пастухъ, подлазникъ ‘пчаляр’, рыболовъ, неводникъ ‘рыбак’, бобровникъ;*
- *осочникъ ‘ахоўнік лясоў’, ловець, мысливець, стрелець ‘паляўнічы’, сокольникъ, пташникъ, шатерникъ ‘лаўцы птушак’;*
- *смоляръ, дегтярь, угольникъ, соляникъ, рудникъ, огородникъ, коваль, кравецъ, мечовникъ, шевецъ, дойлида.*

Сяляне

- *непохожие* (не мелі права пакідаць месца жыхарства)
- *похожие* (такое права мелі) у залежнасці ад *заседлости* ці *земской давности*
- не хадзілі на паншчыну і не выконвалі нейкай службы ў панскім маёнтку *оброчникки* (плацілі аброк),
- *куничники* (арандавалі зямлю і плацілі арэнду пад назвай *куница*),
- *данники* (жылі ў мясцовасці, дзе не было панскіх маёнткаў і плацілі дань)

Вялікая па колькасці катэгорыя
вясковага насельніцтва - *слуги*.

Іх абавязак – ваенная служба, у
мірны час – раз'езды па княжыцкіх
даручэннях:

*слуга путный, бояринъ путный,
слуга панцырный, слуга
доспешный, слуга щитный, слуга
конный.*

Гарадское насельніцтва: *мещане, предмещане.*

Сярэднія класы ВКЛ – дробнамаёмаснае баярства, якое паступова ператварылася ў шляхецкае саслоўе – *боярешляхта, бояре (боляринь), земляне, шляхта.*

Вышэйшае саслоўе – *князь, пань (вельможный), бискупь 'духоўная асоба'.*

Маёмаснае становішча

- ‘багацце’ абазначался праз словы: *богатство, богатети, богачъ, знатникъ, сутый ‘пышный’*;
- ‘беднасць’: *нендза, надза, нужа, убозство, бедникъ, бедный, немаетный, недзный, нендзникъ, убогий, жебрацтво, жебракъ*;

‘маёмасць’:

маѣтнoстb лeжачая (нерухoмая), ма ѣ тнoстb рухoмая, дeдина, oтчина, материзна, дядьковщина (класіфікацыя маёмасці па спадчынай прыкмеце), спадокъ ‘спадчына’, делница ‘частка маёмасці па спадчыне’; именьѣ, поместыѣ ‘маёнтак, атрыманы па месцы службы’, дворъ ‘маёнтак вялікага князя, памешчыка’, фольварокъ, столовое именьѣ ‘дзяржаўны маёнтак’, пенное именьѣ ‘спрэчны маёнтак’, прономия (‘маёнтак рымска-каталіцкай царквы’);

‘пасаг’: вeно, внесеньѣ, выправа, посагъ, приданюѣ.

Тэрміналогія падаткаў і штрафаў:

дягло (падатак зернем),

мезлева (жывёлай, птушкамі),

дань (грашыма),

поземь (плата за карыстанне зямлёй),

осадные пенези (аброк замест рамесніцкіх павіннасцей),

ордынщина (збор сродкаў для крымскага хана),

мостовою (мыта за перавоз тавараў праз мост),

гребельною (праз грэблю),

пометною (плата суду ад выйгрыш справы),

потуремною (плата ад вязня пры выхадзе з турмы),

поланцужною (плата за сядзенне ў ланцугах).

Старажытнае цэнтральнае і мясцовае кіраванне

Вярхоўная ўлада: кніжная лексіка (гісторыка-юрыдычныя дакументы, рэлігійныя творы, непасрэднага дачынення да жыцця ВКЛ не мае):
самодержецъ, король, монархъ, солтанъ, сенат, царъ, цесаръ.

Вышэйшая ўлада ВКЛ:

князь, вярды, корона, мажстатъ, столица, титул, єдиновладца, устава, указъ, привилей, декретъ, конституция, паны-рада (савет буйнейшых феадалаў пры Вялікім Князі Літоўскім), сейм (шляхецка-магнацкі з'езд для вырашэння важных пытанняў палітыкі і заканадаўства, які склікаўся вялікім князем і панами-радай).

Высокапастаўленыя чыноўнікі: *паны-рада:*

канцлеръ ‘правіцель дзяржаўнай
канцылярыі’,

подскарбий земский ‘загадчык фінансамі
ВКЛ,

подскарбий дворский ‘загадчык фінансамі
князя’,

маршалокъ земский ‘ахоўнік парадку і
этыкету пры двары і на сейме’,

гетманъ наивысший ‘начальнік
узброеных сіл.

*Подчаший, чашникъ, крайчий
(разразаў ежу), подстолый,
кухмистръ – адказвалі за
вялікакняжацкую ежу.*

Урадавья асобы мясцовых органаў улады:

*воєвода, староста, каштелянь
'камендант замка',*

*подстаростий, казначей,
городничий 'адказны за спраўнасць
замкавых умацаванняў',*

*войский, конюший, ловчий,
сокольничий, лесничий;*

наместникъ-державца ‘мясцовы правіцель’,
маршалокъ ‘чыноўнік, які судзіў па асобых
даручэннях намесніка-дзяржаўцы’,
дворовый урядъ ‘адміністрацыя маёнтка’,
тивунъ ‘бліжэйшы памочнік велікакняжых
намеснікаў-дзяржаўцаў па нагляду за работамі ў
маёнтках і захаванню сабранага ўраджаю і
маёмасці, разглядаў зямельныя сутыкненні і
дробныя спрэчкі між сялянамі’,
хоружий ‘прадстаўнік улады, што выбіраўся князем
для збору *серабшчыны* ‘грашовы падатак на
ваенныя патрэбы’ і для вываду шляхты на
вайну’.

У гарадах з **Магдэбургскім** правам
(права на самакіраванне,
незалежнасць ад князя) на чале
ўлады стаялі

войт і лентвойт ‘намеснік войта’.

Кіраўніцтва ажыццяўляла *рада, лава*
‘адміністрацыйна-судовы орган’.

Члены гэтых устаноў зваліся *радца,*
радникъ, бурмистръ, лавникъ.

Старабеларуская грамадска-палітычная лексіка адрознівалася *стабільнасцю і разнастайнасцю*, што праявілася ва ўсебаковасці ахопу паняццяў грамадскага жыцця і дакладнасці асобных лексічных сродкаў. Пераважная большасць тэрмінаў, што характарызавалі структуру грамадства, яго маёмаснае становішча, павіннасці і падаткі, засталіся ў межах XIV-XVI ст. і не захаваліся ў сучаснай беларускай мове. Падобныя лексема зніклі разам са зменай сацыяльна-гістарычных абставін, для выражэння якіх яны служылі і ўжываюцца зараз толькі як ***гістарызмы***.

Гандлёвая лексіка

Лексіка, звязаная з працэсамі абмену, куплі-продажу тавараў, належыць да старажытных пластоў славянскай лексічнай сістэмы. Агульныя паняцці гэтых працэсаў лексічна аформіліся пераважна ў перыяд *славянскага* моўнага адзінства, таму найбольш важныя тэрміны гэтай лексічнай групы ў славянскіх мовах маюць агульнае паходжанне. Большае развіццё гандлёвыя зносіны між народамі атрымалі пазней у сувязі з *ростам гарадоў і складваннем дзяржаўных феадальных аб'яднанняў.*

Гандлёвая лексіка падзяляецца:

- 1 агульныя назвы гандлёвага працэсу:**
торговати, купчити, гандлевати (з нямецкай мовы – *handeln*),
перекуповати ‘купляць тавары, каб прадаць з прыбытка’, *шинковати* (з нямецкага *shenken* ‘гандляваць віно, гарэлкай’), *купити, продати; торгъ, торговля, торгованьё, гандель, купецтво, перекупництво, перекупъ, перекупованьё, шинкъ;*

2 назвы асоб-удзельнікаў гандлёвага працэсу:

купецъ ‘той, хто гадлюе, той, хто купляе’,
госьць, торговецъ, купчикъ (дробныя
гандляры), *продавачъ, продавецъ,*
перекупъ, перекупникъ ‘гандляр, які
займаецца перапродажам’, *шаперъ*
‘перакупшчык збожжа’, *кормникъ*
‘гандляр харчамі’, *железникъ, кленикъ,*
мясникъ, крамаръ, крамникъ,
имбарникъ, шинкаръ, шинкарка,
корчमितъ, корчмиха, корчмаръ (асобы,
якія гандлююць напоямі);

3 назвы месц, дзе адбываецца гандаль:

торгъ ‘публічнае месца для гандлю, агульны гарадскі плац’, *ярмаркъ* (з нямецкага *Jahr* ‘год’, *Markt* ‘рынак’), *рынокъ* (са старанямецкага *rinc* ‘цэнтральнае месца ў горадзе, дзе адбываліся сходы, пакаранні, таргі’), *крама*, *крамница*, *ятка*, *клетка*, *корчма* (месца гандлю напоямі);

4 назвы мер:

сыпкія рэчывы (збожжа, соль, попел):

бочка, ведро, дежа, фаса, ушатъ, куфа, барила, кадь (4 пуды, 64 кг),

кубель, корецъ (пасудзіна, якой вымяралася збожжа, крупа, мак, часнок, гарох),

гарнецъ (мера віна і сыпкіх рэчываў, ад дзеяслова *горнути*, прыкладна 250 г),

глякъ, кварта, возъ (мера сена), *колеса* (сена), *копа* ('куча, сукупнасць', пазней падліковая адзінка з лічбавым значэннем 60 пры вымярэнні колькасці снапоў, яек, агуркоў, капусты, грошаў), *меры* ('спосаб вымярэння': *бочка меры виллинской, краковской*);

назвы кожнай дробнай велічыні:

полтъ (мера мяса),

четверть (чвэрць аршына, 4
вяршкі), *чвертъ*, *четвертка*,
осмина,

вершокъ (адна шаснаццатая частка
аршына, прыкладна 4,4 см),

шеснастка (мера сыпкіх цел);

лінейныя меры:

локоть (мера тканін),

аршинъ (даўжыня рукі ад пляча,
прыкладна 71 см),

верста (500 сажень, прыкладна 1,05
км),

сажень (ад дзяслова сягати, 3
аршыны, прыкладна 2,13 м)

Вагавыя меры:

<i>безмень</i>	з цюркскіх моў	вага, цяжар наогул, меры вагі, драбнейшай за пудь або камень, 2,5 фунты, прыкладна 1 кг, мера масла, ікры, рыбы, хмелю
<i>Ластъ</i> (<i>лаштъ</i>)	з ням. <i>Last</i> 'цяжар, груз'	вагавая ці аб'ёмная метралагічная адзінка, якой карысталіся для вымярэння смалы, солі, тавараў, што прадаваліся вялікімі партыямі
<i>пудъ</i>	з англ. <i>round</i> , з XII ст.	вымяраліся мёд, масла, воск, 40 фунтаў, 16 кг

<p><i>катнаръ</i></p> <p><i>цетнаръ</i></p>	<p>з грэч. мовы праз турэцкую</p> <p>з лац. мовы</p>	<p>прыкладна 100 кг</p>
<p><i>Берковескъ</i> <i>(берковецъ)</i></p>	<p>ад шведскага горада <i>Vjerko</i>, меў гандлёвае значэнне ў IX-X ст.</p>	<p>10 пудоў, мера воску, солі, пянькі, льну</p>
<p><i>камень</i></p>	<p>цяжар, груз</p>	
<p><i>гривна</i></p> <p><i>золотникъ</i></p>	<p>славянскае паходжанне</p>	<p>колькасць каштоўных камянёў, металаў, металічных грошаў</p>

5 назвы грашовых адзінак:

- *гривна* – упрыгожанне (залаты ці срэбраны медальён) – манета;
- *алтынъ* – з цюрскскіх моў ‘залаты’;
- *корабельникъ* – назва англійскай і французскай манеты з малюнкамі ружы і карабля;
- *шелегъ* – з гоцкага *skilliggs* (старажытнаруускае *склязь*, *стлязь*);
- *пеназь* – з гоцкага *rappiggs* – грашовая адзінка і грошы наогул (*пеназь белый*, *пеназь литовский*);

- *грошъ* – з лацінскага *grossus* ‘вялікі’, меншы за *рубль*, большы за *пенязь*, *грошъ шырокий* (14 пенязей), *пенежный* (8-10 пенязей), *плоский*, *узкий*; *полугрошекъ*;
- *гроши* – агульная назва манет;
- *талеръ* – ад мясцовасці ў Багеміі (Чэхіі) – Іохімсталь, дзе з пачатку XVI ст. чаканілі манету **Іохімсталеры**, у польскай і беларускай мовах замацавалася назва *талеръ* (з 1533 г.), у Расіі – *ефимка*; *талер левковый* – талер з малюнкамі льва – *левокъ*;
- *вердункъ*, *ортъ* – запазычанні з польскай мовы з пранікненнем польскіх манет у грашовы зварот ВКЛ;
- *рубль*, *полтина*, *деньга* (з цюркскіх моў), *золотый*, *скотець*.

З гандлёвай лексікі старабеларускай мовы прыкметныя змены адбыліся ў сістэме грашовых найменняў у сувязі з поўнай яе залежнасцю ад дзяржаўна-эканамічнага заканадаўства. Устойлівасць выявілі назвы адзінак меры з прычыны традыцыйнасці ў народным жыцці спосабаў вымярэння. У гаворках захаваліся назвы *бочка, вядро, мех, фунт, пуд.*

Ваенная лексіка

1 абазначэнні ўзброенага сутыкнення двух варожых лагераў або войскаў: *воевати(ся), бити(ся), боевати, штурмовати* (з ням. *Sturm*, польскае *szturmować*);

узброенае сутыкненне: *битва, брань, бой, война, побоиско, подбегъ, потычка, поражка, утарчка* (кароткачаовыя сутыкненні з ворагам, лакальныя канфлікты), *валька, штурм*;

2 назвы войска і яго частак:

войска, рушенье 'выступленне войска для ваенных дзеянняў, апалчэнне шляхты, якое адрознівалася ад наёмнага войска тым, што служыла не за грошы, а за права валодання зямлёй', полкъ, полчина, гуфъ, уфъ, гуфець, уфець, рота, почетъ, ватага, ватажка, загонъ, прапорець, президия, хоруговь, чата, чамбуль, рать;

3 назвы ўдзельнікаў узброенай барацьбы:

жолнеръ (з польскага *żołnierz*
'салдат', 'наёмны воін, удзельнік
ідэалагічнай барацьбы'), *гайдукъ* (з
вянгерскай мовы 'наёмны, пяхотны
воін, узброены слуга'), *драбъ* (з
польскага *drab* 'пешы воін'),
бенникъ, *боевникъ*, *боѳцъ*, *вои*,
воинъ, *военникъ*, *воинникъ*,
воѳвникъ, *валечникъ*, *витезь*;

4 назвы ваюючых асоб з улікам іх іерархічнага становішча

десатникъ, сотникъ, тысячникъ, полковникъ, ротмистръ - усходнеславянская традыцыя, калі войска падзялялася на дзясяткі, сотні, тысячы.

У XVI ст. (“Хроніка” Бельскага) - *сотникъ* - *ротмистръ* (*сотникъ* мае глосу), на пачатку XVII ст. – *полковникъ*.

Вышэйшая вайсковая пасада ў старабеларускай мове – *гетманъ* (з нямецкай мовы праз польскую).

Назвы ваюючых у залежнасці ад:

- спосабу ўдзелу ў баі: *пеший, ездный, верхникъ, комонникъ*;
- ад узбраення: *стрелець, копейникъ, затынщикъ, щитоноша, пушкарь*;
- ад прыналежнасці да вайсковай адзінкі: *полчанинъ, чатовникъ*;

4 назвы прадметаў узбраення:

броня (зброя), оружие (у перакладных творах 'халодная зброя'), *мечь* (доўгі востры з абодвух бакоў кінжал), *кордъ* (від мяча), *сабля, шабля* (форма з'явілася пад уплывам польскай мовы, дзе перадавалася на пісьме мазурскае вымаўленне лексемы), *копье* (колючая зброя на доўгім дрэўку), *древо, древце* (копье), *рогатина, ощепъ*;

агнястрэльная зброя:

- *стрельба, ручница* ‘ручная стрэльба’, *полгакъ* (*пулгакъ*, з нямецкага *Halbhaken* праз польскае *pułhak* ‘ручная агнястрэльная зброя’), *мушкетъ*, *аркабузь* (*гаркабузь*);
- буйнога калібру: *армата* (з лацінскага *armata* праз полькую мову, ‘артылерыя, флот’), *гармата* ‘пушка’, *дело* (з польскага *działo* ‘пушка’), *заковница*, *мождчерь*, *пушка*.

Навукова-кніжная лексіка

Асноўная колькасць навуковых тэрмінаў прыпадае на канфесіянальную і свецкую літаратуры і менш за ўсё іх у справавой пісьменнасці, што ўказвае на абмежаванасць ужывання навуковых тэрмінаў у тагачаснай жывой гаворцы.

Слова *наука* ўпершыню адзначанецца ў перакладных рэлігійных аповесцях канца XV ст.: *тогда оное дятятко дано на науку* (“Жыццё Аляксея, чалавека Богага”).

У прадмове да “Кнігі Быцця” Ф.Скарына пісаў аб 7 “вызваленых” навуках:

Славесныя:

- *грамматика:*
доброга писанья и
мовенья наука”
 (“Лексікон” П.
Бярынды);
- *логіка;*
- *риторика*
 (“красномовность,
красомовство” – Ф.
Скарына).

Неславесныя:

- *музыка* (“певница” – Ф.
Скарына);
- *арифметика* (“вократце а
неомыльне считати учить” –
Ф. Скарына);
- *геометрія* (“земелемерие” –
Ф.Скарына);
- *астрономія: астрологія*
 (“звездозаконие,
звездозорство,
звездочетство,
звездочетие”).

У старабеларускіх помніках:

- *архитектура* (“майстерство албо наука около будованя” – П. Бярында);
- *барберство* (“медыцынскае лячэнне”);
- *богословію* (теология, феология).
- *географія* (“Землѣ описанье” – П. Бярында);
- *гистория* (история, хистория, “лһтописець” – Ф. Скарына);
- *диалектика* (філасофскае разважанне);
- *малерство* (“живописательное художество” – П. Бярында);
- *Ортографія* (“Дзённік” Ф. Еўлашоўскага);
- *педагогія* (“пѣстунство” – П. Бярында);
- *філозофія* (“любити Бога для самого себе” – Ф. Скарына).

Асобы-прадстаўнікі галін навукі:

- *ученый* – агульны тэрмін, спачатку выступаў як азначэнне да слоў мужь, человекъ – Ф. Скарына;
- *мудрецъ* – вучоны чалавек, мысліцель;
- *докторъ* – і вучоны наогул, і чалавек, які лечыць, урач;
- *барберъ (балверъ)* – *врачъ, лекаръ, цируликъ* (урач, першымі лекарамі былі цырульнікі);
- *архитекторъ – архитектонъ* (“старшій тесля або майстеръ тесельский” – П. Бярында);

- *астролокгъ, астрономъ, звездарь, звездозорца, звездозорець, звездочетець, звездочетца, звѣздарька;*
- *гисторикъ, историкъ, кройникарь, летописецъ;*
- *географъ, еографъ, евграфъ;*
- *грамматикъ, медикъ, юристъ*
(адзінкавыя выпадкі ўжывання слова ў перакладных тэкстах XVII ст.);
- *философъ, филозофъ, филіозофъ, теологъ, феологъ.*

Працэс навучання – *учение, ученье, научанье, наученье.*

Месца, дзе навучаліся: *школа, академия, гимназия, семинария, училище, бурса* (памяшканне для жылля навучэнцаў).

- Асобы, які вучылі: *бакаларъ, дидаскаль, маістеръ (мистръ), настаўникъ, педагогъ, прецепторъ, наўчитель, учитель, настаўница, визитаторъ, экзаменаторъ, инспекторъ, школьникъ ‘асоба, што наглядала за школай ці вучнямі’, школяръ ‘чалавек, які ведае грамату’, наўчителка, учителка, учителница.*
- Асобы, які вучыліся: *ученикъ, ученица, учень, жакъ, спудей, студентъ (тщатель – П. Бярында).*

Асобы-стваральнікі тэксту мелі
назвы: *авторъ, дееписецъ,
канонписецъ, кройникъ,
летописецъ, поета, римодеепись,
шкрипторъ* ‘царкоўны летапісец’ –
тэрміны з дыферэнцыяцыяй па
жанрах.

Лінгвістычныя тэрміны: *азбука,
алфаветъ, абецадло, литера,
букштаба, слово, писмо, письмена,
диалектъ* ‘мова’, *мова, языкъ*.

Асноўныя жанры старабеларускай пісьменнасці, рэлігійных і мастацкіх твораў:

- *Біблія, евангеліе, псалтырь, апостоль;*
- *кантыкъ, кондакъ, псалмъ, псаломъ, стишокъ, тропарь;*
- *булла, декретъ, епістола, канонъ, шкриптъ
'пастанова і афіцыйныя рашэнні рымскага папы
ці сабораў, у палемічнай літаратуры';*
- *історія, кройніка, летописецъ;*
- *кніга, кніжица, кніжка, песня, повесть,
приповесть, сказанье, трактатъ, пашквілюсь.*

Навуковая тэрміналогія старабеларускай мовы мела *кніжны* характар. У асноўным гэтыя тэрміны фіксуюцца перакладной рэлігійнай і свецкай літаратурай. Навуковыя тэрміны ў большасці з'яўляюцца іншамойнымі па паходжанні. Крыніцы навуковай тэрміналогіі – грэчаская і лацінская мовы, адкуль беларуская мова запазычвала тэрміналагічную лексіку або непасрэдна, або праз іншыя заходнееўрапейскія мовы.